

Fyra nya trädgårdsböcker

Av Maria Flinck

Per Christenson: Uptäck och bevara allmogeträdgården. ICA bokförlag, Västerås 1996. 128 s. ill.

Lena Israelsson: Köksträdgården. Det gröna arvet. Wahlström & Widstrand förlag, Stockholm 1996. 192 s. ill.

Monika Minnhagen-Alvsten, Kennet Johansson, Janne Jönsson: Arvet. Trädgårdens glömda skatter. Kristianstads länsmuseum, Kristianstad 1996. 94 s. ill.

Ulla Rylander: Fjällnära trädgårdar i Jämtland och Härjedalen tiden 1830-1900. Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 11, Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, Stockholm 1996. 155 s. ill.

Under de senaste åren har det även i Sverige börjat komma ut böcker om trädgårdshistoria, ett ämne som länge varit populärt utomlands. Vi har haft svårt att tro att Sverige har någon trädgårdstradition, men nu är ny forskning på gång och nya böcker publiceras. Bara under våren 1996 kom fyra nya böcker som skall presenteras här.

För några år sedan tog landsantikvarien i Malmsö Karin Augustsson initiativ till en inventering av gamla trädgårdar vid bondgårdar. Inventeringen gjordes av arkeologen Marie Hansson, som sedan fick fortsätta inventera trädgårdar också i Kristianstad län. Det insamlade materialet blev en utställning *Gamla Skånska trädgårdar* på Kristianstad länsmuseum 1995. Utställningen var ganska anspråkslös men trevligt formgiven. Behållningen var fotografierna, planerna och föremålen, medan texterna var mycket korta. Till utställningen hade Janne Jönssons raffinerade foton av växter blivit vykort.

Boken *Arvet. Trädgårdens glömda skatter* verkar ha sin utgångspunkt i inventeringen. Färgfotografierna är tagna av Janne Jönsson som också gjort formgivningen, texten är skriven av etnologen Monika Minnhagen-Alvsten och biologen Kennet Johansson. Bakgrunden är det angelägna i att bevara en biologisk mångfald både i den vilda naturen och bland de odlade växterna. De vilda

växterna och gamla sorter av kulturväxter har en större genetisk variation än de högförädlade sorter som säljs idag. De moderna sorterna ger visserligen större och jämnare skördar men kräver samtidigt mer konstgödning och måste sprutas med bekämpningsmedel eftersom enhetligheten gör dem känsligare för sjukdomar och skadedjur. Ju mindre enhetliga grödorna är desto större chans att några överlever. Den genetiska variationen hos de gamla kulturväxterna kommer att behövas för framtida förädling. Museernas och genbankernas sätt att bevara mångfalden är att inventera, samla in och fortsätta odla de gamla trädgårdsväxterna och köksväxterna.

I *Köksträdgården. Det gröna arvet* tar Lena Israelsson, journalist på tidningen Land, upp samma problematik. Efter att ha skrivit artiklar om dessa ämnen i flera år började hon själv odla en del gamla köksväxter i sin trädgård i Roslagen. I boken beskriver hon 49 grönsaker som odlats i Sverige på 1800-talet men är ovanliga idag, deras utseende, användning, historia och odling. Det finns också ett särskilt kapitel om potatis. Men det är inte bara kunskaper om växterna hon vill förmedla, utan också om odlingsmetoderna och trädgårdsmästarnas hantverkskunnande. Inriktningen är naturenlig giftfri odling med växelbruk, kompost och naturgödning.

I båda böckerna finns ett perspektiv som tar in hela världen. Kristianstads länsmuseum har ett gemensamt projekt med ett vännmuseum i Swaziland, där man vill bevara gamla kulturväxter i odling på plats. Genbanker, friluftsmuseer, privata samlare och föreningar som bevarar gamla kulturväxter nämns också. Lena Israelsson beskriver mötesställningarna mellan Rio-konventionen 1992 om bevarande av biologisk mångfald som Sverige skrivit under och EU-lagen om förbud för försäljning av icke-registrerade frön till nyttoväxter. Registreringen kräver att grödorna är enhetliga och att man kan ange föräldrarna till sorten, bådadera är omöjligt att uppfylla för gamla lantsorter, som förr varje odlare själv fröförökade. Att hennes engagemang i dessa frågor är stort märks tydligt.

Boken illustreras med svart-vita bilder från trädgårdsböcker, trädgårdstidningar och frökataloger från 1800-talet och hennes egna färgfoton. Medan Janne Jönssons förföriska bilder visar trädgårdar i romantiskt förfall eller växter som kompositioner av form och färg är Lena Israelssons bilder mer rakt på sak. De visar växterna i trädgården, de nyskörda grönsakerna eller grönsakerna tillagade. En del är så frestande att t o m en grönsaksallergiker blir hungrig, t ex bilden av skivade orange, vita, mörkröda och gula rödbetor.

Upptäck och bevara allmogeträdgården är också inriktad på praktiska skötselråd. Trots den geografiskt neutrala titeln handlar den enbart om skånska allmogeträdgårdar. Om det är författaren eller förlaget som velat öka försäljningen genom att få köparna att tro att boken handlar om allmogeträdgårdar i allmänhet vet jag inte, men troligen leder det snarare till att många köpare blir besvikna. Det finns ett stort behov av kunskaper om hur man ska sköta en gammal trädgård för att behålla dess karaktär och de gamla växterna. En bra handbok på området efterfrågas av många.

Landskapsarkitekten Per Christensons bok ger bra råd för dem som har trädgård i Skåne, och en del är användbart även på andra håll i landet, t ex trädbeskrivning och förnyelse av häckar. Men medan sättning av kullersten behandlas utförligt är beskrivningen av hur man anlägger en sandgång kortfattad. Då har kullersten bara använts på sydsvenska bondgårdar och på städernas gårdsplaner medan däremot sandgångar varit vanliga i alla slags trädgårdar i hela landet. Boken har en kort historik om skånska allmogeträdgårdar som bakgrund till råden om hur man bör gå till väga för att restaurera sin trädgård. Per Christenson rekommenderar försiktighet, för om man förhastar sig och sågar ner ett gammalt träd kan det ta flera hundra år att ersätta det. Det första året bör trädgårdsägaren istället nöja sig med att observera och dokumentera trädgården och växterna.

Förutom kapitlet om gårdsplan och gångar som tidigare nämnts, finns kapitel om inhägnader, berråser, rabatter, pilalléer, stenberget och gräsytor. Den största delen av boken ägnas dock åt korta beskrivningar av prydnadsväxter, både träd, buskar och blommor, samt fruktträd, bärbuskar och kryddväxter. Växtnotiserna innehåller även odlingsråd och ibland historiska uppgifter.

Inte oväntat är en bok skriven av en landskapsarkitekt som bäst i de praktiska råden, vilka kompletteras med illustrationer av Kristina Hedvall-Larsson. Färgfotografierna, som saknar uppgift om upphovsman, är av ojämn kvalitet. En del har dålig skärpa, andra är illa komponerade och de

växtbilder som tagits med blixtr ser väldigt mörka ut.

Både Per Christenson och Lena Israelsson glider ibland i texten mellan nu och då, så det är svårt för läsaren att avgöra vad som är beskrivningar av historiska fenomen och vad som är författarnas idéer om hur man kan göra idag. Till exempel är Per Christensons kapitel om planering av rabatter mer präglad av Gertrud Jekylls idéer än av allmogeträdgårdarnas planeringar. Visserligen kanske man tog hänsyn till växternas höjd, men knappast till färgharmonin. Stenberget, en kulle av jord och egendomligt formade stenar med växter planterade emellan, föreslår han skall ordnas naturligt. Men dessa miniatyrberg i den skånska slättbygdens trädgårdar var väl mer avsedda att se uppseendeväckande och annorlunda ut än naturliga?

Den stora svagheten hos alla tre böckerna är de kortfattade historiska kapitlen. Att skriva enbart Skånes trädgårdshistoria kort är svårt nog. Monika Minnhagen-Alvsten klarar det bäst. Förutom de källor som anges i litteraturlistan använder hon också Marie Hanssons insamlade material och Inger Losell-Gummessons inventering av trädgårdar i Brantevik och Vitemölla, hennes examensarbete på hortonomutbildningen. Men trots att museet varit huvudman för den första inventeringen och samarbetat med Alnarps projekt *Bevarande av värdefulla gamla trädgårdsväxter* i den andra finns de inte upptagna bland källorna. I löptexten nämns den senare inventeringen i förbigående och den engelska sammanfattningen inleds med uppgiften att museet i flera år sysslat med trädgårdsinventeringar. Det är obegripligt att Kristianstads länsmuseum närmast verkar dölja dessa insatser, som gör museet till en av de aktivaste institutionerna i Sverige på trädgårdsområdet. En del källor som nämns utan kompletta uppgifter i löptexten saknas även i källförteckningen, t ex M. H. Reenstierns *Årstadagboken* och J. J. Öllers *Beskrifning öfver Jemshögs Sochn i Blekinge*. Några citat kommer troligen från Linnés resebeskrivningar och vissa uppgifter verkar komma från Allan Gunnarssons artikel *Det trädgårdslika landskapet* i Kulturmiljövärd 5–6/1990. Lite orättvist avfärdas nordvästra Skånes trädgårdar på tre och en halv rad. Ängelholms hantverksmuseum hade i somras en utställning *Tema trädgårdar* om gamla trädgårdar i trakten och ordnade guidade utflykter till några av dem.

Per Christenson motiverar sin inriktning på de skånska allmogeträdgårdarna med att bara i Skåne var bönderna rika nog att ha prydnadsträdgårdar på 1800-talet. De formella trädgårdar han beskriver var, enligt nyare forskning, anlagda ganska sent på 1800-talet, och åtminstone i Södermanland fö-

rekom det prydadsrabatter redan före 1800-talets mitt. Eftersom hans litteraturlista bara innehåller en titel om skånska trädgårdar, Linnés *Skånska resan*, undrar man varifrån han fått uppgifterna om de folkliga trädgårdarna.

Lena Israelssons bok saknar källförteckning, men hon har en lista med litteraturtips som innehåller sex titlar. I listan över illustrationer finns flera trädgårdsböcker och frökataloger från 1700- och 1800-talen. På ett ställe i texten framgår att hon gått igenom frökataloger, trädgårdsböcker, trädgårdstidningar och utländska fröinventeringar för att få reda på när de grönsaker hon beskriver började odlas i Sverige. Hon anger inte vilka böcker eller vilka årgångar av tidningar och kataloger hon gått igenom, inte heller hur systematiskt hon arbetat. I löptexten citeras mest olika trädgårdsböcker, men också August Strindberg, Schering Rosenhane, hushållningssällskapens årsberättelser och uppteckningar i Nordiska museets arkiv. För de köksväxter hon presenterar anger hon ibland uppgifter från Sverige, men oftare när de började odlas i Norden. Det finns också en tabell över vilket århundrade olika grönsaker introducerades i Norden. Om Lena Israelsson själv letat fram alla uppgifterna är det en forskningsprestation hon inte borde skämmas för att berätta om. Kommer uppgifterna från någon annan forskare bör erkännande ges åt rätt person. Här kan man anta att uppgifterna kommer från Johan Langes *Kulturplanternes införselhistorie i Danmark* från 1994, som är resultatet av 40 års forskning.

Att skriva populärhistoria innebär inte att författaren kan sänka kraven på korrekta fakta. I en artikel nyligen citerades Peter Englund och han ansåg att tvärtom borde man ställa högre krav på historiker som skrev för allmänheten än de som skrev för kolleger. Fackhistoriker har de kunskaper som behövs för att själva kunna avgöra vad som är trovärdigt och de vet hur man går till väga för att kontrollera fakta. En vanlig läsare måste kunna lita på författaren.

Ulla Rylander är landskapsarkitekt, verksam i Östersund och har tidigare skrivit *Ulla Molin och villaträdgården under 1900-talet*, utgiven i Alnarps serie Stad & Land nr 63, 1988. I *Fjällnära trädgårdar* visar hon att det i Jämtland och Härjedalen funnits trädgårdar ända sedan 1700-talet. Den allmänna uppfattningen har annars varit att det inte funnits någon trädgårdstradition i Norrland.

Utgångspunkten var ett försök att få fram underlag till en rekonstruktion av trädgården vid Huså herrgård från 1830-talet. Material om flera andra trädgårdar i fjälltrakterna hittades under arbetet. Boken inleds med en allmän trädgårdshis-

torisk bakgrund med tyngdpunkt på 1800-talet och var sitt kapitel om odlingsförhållandena i Jämtland respektive Härjedalen. Sedan följer beskrivningar av trädgårdarna vid två bruksherrgårdar, Statens Järnvägars planteringsverksamhet vid stationerna, trädgårdar och promenader vid tre fjällpensionat, fyra jaktvillor och ett sanatorium, samt skolträdgårdar. De olika anläggningarnas utseende beskrivs, när de anlades och av vem, vilka växter som odlades, vilka prydnader som fanns och hur trädgårdarna användes.

Ulla Rylander försöker mest visa likheterna med de dåtida moderna trädgårdarna i resten av landet, men läsaren kan själv av beskrivningar och bilder upptäcka att dessa fjällnära trädgårdar har en egen karaktär. I stora drag är planformerna desamma som i trädgårdar på andra håll, men på grund av klimatet använde man tåligare växter. En björkpark ger ett annat intryck än en park med mörkare och tätare lövträd och en rönnallé ser annorlunda ut än en lindallé. Trädgårdarna i norr verkar ha ett eget ljus och en egen relation till landskapet omkring som det vore intressant att få veta mer om.

Förutom en detaljerad källförteckning finns också en intressant förteckning över de arkiv hon kontaktat och vad resultatet blev av hennes brev och besök. Ibland var det inte förrän vid tredje försöket som hon fick något svar, vilket ju inte är särskilt bra reklam för arkiven i fråga.

Det man kan kritisera i Ulla Rylanders bok är en viss splittring i texten. Ibland finns redan i de inledande allmänna kapitlen detaljuppgifter om de trädgårdar som senare beskrivs. Men hon repeterar inte uppgifterna där utan man får bläddra fram och tillbaka. Boken är upplagd som en katalog över trädgårdarna och om man ska kunna slå upp en enstaka trädgård behöver man ha alla uppgifter på samma plats. Ibland passar det att ge lite förhandsglimtar från de trädgårdar man sedan ska beskriva, men det underlättar för läsaren om man upprepar dessa fakta igen.

Att Ulla Rylander och Per Christenson ibland använder ordet "säkert" t ex "...hade säkert med sig idéer från ..." när det egentligen rör sig om ett antagande utan säkra källor, beror nog på att båda är ovana skribenter. Det borde redaktörerna varit mera uppmärksamma på. Lena Israelsson är däremot en van skribent men hennes förkärlek för snärtiga formuleringar leder ibland till rena anakronismer. Hon kallar t ex stadsbönder på 1700-talet för trottoarbönder, men det finns inga trottoarer ens i Stockholm vid den tiden.

Några enstaka korrekturfel per bok är onödiga men svåra att undvika. Men *Arvet* verkar ha drabbats av stress eller andra problem: bilden av finger-

borgsblomman sitter upp-och-ner, på s 16 stämmer inte bild och bildtext med varandra, uppslaget s 78-79 har större bildtext än löptexten, annars är bildtexterna genomgående mindre än löptexten. Fel växtnamn ges på s 9, krukväxten balsamin heter *Impatiens balsamina*, den art som syns på bilden är jättebalsamin *Impatiens glandulifera*, på s 34 syns inte nattviol utan månviol eller Judas silverpenning. Försöket att göra litteratur- och adresslistan roligare genom att trycka varannan titel med brun och varannan med svart färg är inte lyckat. De bruna syns bättre vilket gör att man lätt bara läser varannan. I *Köksträdgården* finns en annan ögonvrängare. Löptexten är satt i rak stil med växternas vetenskapliga namn i kursiv, som det brukar vara. Men bildtexterna är i kursiv stil och då har växternas vetenskapliga namn satts i rak stil, vilket kan tyckas logiskt. Det här är också lätt att läsa fel. Kanske borde de svenska namnen ha satts i avvikande rak stil istället.

Till skillnad från de tre övriga böckernas goda kvalitet i papper, tryck och bindning är Ulla Ryländers bok mer lik en stencil. Den är i A4 format, är reprotryckt på tunt dåligt papper, de svart-vita bilderna är grova i rasteringen och väldigt svarta i trycket, vilket gör det svårt att se de detaljer författaren beskriver. Utgivaren Skogs- och Lantbruksakademien har andra skriftserier av bättre kvalitet och denna text hade varit värd ett mer tilltalande utseende och därmed mer uppmärksamhet. Kristianstads länsmuseum kan knappast ha större resurser för bokutgivning, men de hade lyckats få bidrag av Kristianstads hushållningssällskap, Statens jordbruksverk och Statens naturvårdsverk till sin bok.

George C. Schoolfield: Helsinki of the Czars: Finland's Capital 1808–1918. Studies in Scandinavian Literature and Culture. Ed. by George C. Schoolfield and Robert E. Bjork. Camden House Publishers. Columbia SC, USA 1996. 308 s., ill.

Under de senaste åren har mycket intresse ägnats åt Helsingfors kulturhistoria. 1994 utgav det anrika finlandssvenska förlaget Schildts boken "Adress: Helsingfors", året därpå utkom på samma förlag "Gamla Gårdar i Helsingforsstrakten". Den sistnämnda blev inom kort tid en bestseller och en finsk översättning lät inte länge vänta på sig. Johannes Salminen granskade i sin bok "Den blå stenen" (Söderströms 1994) Finlands kulturhistoriska förhållande till den ryska grannen och i våras kom Göran Stjernschantz "I skuggan av S:t Petersburg. Essäer om vägval i Finlands nyare historia" (Söderströms 1996). Samtidigt med Stjernschantz bok utgav Camden House Publishers i USA och Storbritannien George C. Schoolfields "Helsinki of the Czars: Finland's Capital 1808–1918".

George C. Schoolfield, född 1925 i Charleston/West Virginia och numera professor i tyska och nordiska språk/litteratur vid Yale Universitetet i New Haven, är inte obekant för den som sysslar med nordiska språk och litteratur och är förtrogen med den amerikanska tidskriften "Scandinavian Studies". Schoolfield har bl.a. skrivit många artiklar och en hel rad böcker om nordisk litteratur samt översatt finlandssvensk litteratur och han är i det hela taget den amerikan som har den mest intima kännedomen om den finlandssvenska litteraturen och Finland.

Har man sitt Helsingfors eller Helsinki på avstånd i tid och rum – då bjuder Schoolfields kulturhistoriska verk på en utmärkt, spännande och inspirerande vandring på igenvuxna stigar genom stadens ryska tidsskede från Sveaborgs kapitulation 1808 fram till Finlands självständighet 1917 och finska inbördeskrigets avslutning 1918.

Schoolfield indelar stadens ryska tid i 3 huvudavsnitt och dessa återigen indelas i kapitel.

I dessa kapitel avhandlas så olika läroämnen som politik, arkitektur, litteratur, universitetsliv, musik/teaterliv, bildkonst, press, förlagsverksamhet, näringsliv och språkstriden respektive kulturkampen mellan stadens finsk- och svensktalande invånare, som spelar en avgörande roll i den här framställningen.

Schoolfields synvinkel i boken är uppifrån, d.v.s. stadens utveckling skildras ur ett högreståndsperspektiv, och motviljan att ta stegen över Långa Bron, som fortfarande är länken mellan överklas-